

## ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ШЛЮБУ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

### THE LEGAL INSTITUTE OF MARRIAGE: THREATS AND CHALLENGES DURING MARITAL LAW

Іващенко Ю.Р., студентка III курсу факультету міжнародного та європейського права  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Панченко В.В., к.ю.н., доцентка,  
доцентка кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено аналізу правового інституту шлюбу в умовах воєнного стану в Україні. Доведено актуальність проблемного питання шляхом зумовленості потреби всебічного дослідження правових механізмів, які забезпечують ефективне функціонування інституту шлюбу в умовах воєнного стану. Увагу акцентовано на важливості забезпечення балансу між спрощенням процедур та захистом прав громадян. Досліджено ключові аспекти законодавчого регулювання укладення та припинення шлюбу, зокрема особливості та нововведення, пов'язані із дією воєнного стану, тимчасово окупованими територіями, а також із укладенням та припиненням шлюбів за участю іноземців.

Наголошено на можливості реєстрації актів цивільного стану без особистої присутності нареченого/нареченої, якщо він або вона є військовослужбовцем або співробітником державних органів.

Розглянуто роль новітніх технологій у забезпеченні доступу до адміністративних послуг і їхній вплив на правове регулювання сімейних відносин, що є особливо важливим в умовах обмеженої мобільності громадян.

Приділено особливу увагу адаптації процедур реєстрації шлюбу до сучасних умов, включаючи використання цифрових технологій, таких як застосунок «Дія». Проведено аналіз особливостей використання мобільного застосунку «Дія» у контексті доступу українським громадянам до укладення шлюбу в умовах неможливості особистої присутності.

Проаналізовано детально правовий статус шлюбів, укладених на окупованих територіях, та проблеми їхнього визнання в Україні. Досліджено правові колізії, які виникають через особливий правовий статус тимчасово окупованих територій, та можливі шляхи їх вирішення.

Наголошено на відсутності повноважень іноземних судів розривати шлюби громадян України і акцентовано увагу на потребі звернення пари до консульства України. Особливо висвітлено питання забезпечення прав громадян на шлюб, які проживають за межами країни, зокрема через дипломатичні та консульські установи.

Розглянуто особливості процедури припинення шлюбу за відсутності одного з подружжя та вплив міжнародного права на регулювання таких відносин. Зроблено висновки щодо вдосконалення законодавства у сфері сімейного права, необхідності розробки комплексних механізмів для вирішення правових проблем в умовах війни.

**Ключові слова:** інститут шлюбу, воєнний стан, реєстрація шлюбу, ДРАЦС, подружжя, припинення шлюбу, застосунок «Дія».

The article is devoted to the analysis of the legal institution of marriage under martial law in Ukraine. The relevance of this issue is substantiated by the need for a comprehensive study of legal mechanisms that ensure the effective functioning of the institution of marriage under martial law conditions. Emphasis is placed on the importance of maintaining a balance between simplifying procedures and protecting citizens' rights. Key aspects of legislative regulation regarding the conclusion and dissolution of marriages are explored, including features and innovations associated with martial law, temporarily occupied territories, as well as the conclusion and dissolution of marriages involving foreign nationals.

The possibility of registering civil status acts without the personal presence of the bride or groom, if he or she is a servicemember or an employee of state bodies, is emphasized.

The role of modern technologies in ensuring access to administrative services and their impact on the legal regulation of family relations, which is particularly important under conditions of limited citizen mobility, is examined.

Special attention is given to the adaptation of marriage registration procedures to modern conditions, including the use of digital technologies such as the "Diiia" application. An analysis is conducted on the features of using the "Diiia" mobile application in the context of providing Ukrainian citizens access to marriage registration under circumstances where personal presence is not possible.

A detailed analysis is conducted on the legal status of marriages concluded in occupied territories and the challenges of their recognition in Ukraine. The study examines legal conflicts arising from the special legal status of temporarily occupied territories and explores potential solutions to address these issues.

It is emphasized that foreign courts lack the authority to dissolve marriages between Ukrainian citizens, highlighting the necessity for couples to seek assistance from Ukrainian consulates. Particular attention is given to safeguarding the marriage rights of citizens residing abroad, especially through diplomatic and consular institutions.

The peculiarities of the divorce procedure in the absence of one spouse and the influence of international law on the regulation of such relations are examined. Conclusions are drawn regarding the improvement of legislation in the field of family law and the need to develop comprehensive mechanisms to address legal challenges in wartime conditions.

**Key words:** institution of marriage, martial law, marriage registration, civil status acts, termination of a marriage, "Diiia" app.

В умовах війни, що триває в Україні, система правового регулювання інституту шлюбу зазнала значних змін. Воєнний стан змусив адаптувати законодавство до нових реалій, спростивши процедури реєстрації та припинення шлюбу, залучивши застосування електронних технологій, зокрема, через застосунок «Дія». Особливого значення набувають правові питання дійсності шлюбів, укладених в умовах тимчасової окупації, та можливість їх припинення, а також особливості правового регулювання

сімейних відносин українців за межами країни. Зміни у сімейному законодавстві під час війни також спрямовані на вирішення правових питань, пов'язаних із шлюбами та розлученнями на окупованих територіях і за кордоном. Актуальність теми зумовлена потребою всебічного дослідження правових механізмів, які забезпечують ефективне функціонування інституту шлюбу в умовах воєнного стану.

Основним правовим актом, що регулює процедуру реєстрації та припинення шлюбу, є Сімейний кодекс Укра-

їни. У свою чергу, регулювання укладання та припинення шлюбу з іноземним елементом регулюється в першу чергу розділом IX Закону України Про міжнародне приватне право від 23.06.2005 року, де закріплені колізійні норми щодо регулювання права на шлюб, форми і порядку його укладення, правових наслідків, дійсності та припинення шлюбу, і т. д. Відповідно до статті 55 Закону України Про міжнародне приватне право від 23.06.2005 року порядок і форма укладення шлюбу на території України визначається правом України [9].

Окрім того, важливу роль у врегулюванні згаданих вище відносин відіграють двосторонні угоди. Наразі Україна підписала близько 15 двосторонніх договорів з іншими державами, що стосуються правової допомоги у питаннях з укладання та припинення шлюбу з іноземним елементом, а також інших проблемних аспектів у міждержавному регулюванні сімейних та цивільних справ [5].

Оскільки 24 лютого 2022 року в Україні було введено режим воєнного стану відповідно до Указу Президента України №64/2022, на державному рівні було досягнуто згоди про прийняття рішення щодо можливості реєстрації шлюбу в скорочені строки. Таким чином, 7 березня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від 7 березня 2022 року № 213 «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану», що запровадила деякі зміни у сфері державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану. Відповідно до нововведень, внесених даною постановою, встановлюється можливість реєстрації актів цивільного стану без особистої присутності нареченого/нареченої, якщо він/вона є військовослужбовцем Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Національної гвардії, іншого утвореного відповідно до законів України військового формування, поліцейським, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби, особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро, Бюро економічної безпеки або працівником закладу охорони здоров'я [2]. Так само існує можливість реєстрації шлюбу командиром (керівником) військовослужбовця, яка втілюється в життя шляхом укладення відповідного акту, підтверджуючого реєстрацію шлюбу.

З початком військової агресії багато територій України, на жаль, були окуповані, у зв'язку із чим українська держава не може контролювати органи державної реєстрації актів цивільного стану, що знаходяться на окупованій території. Через це особи, що мають намір укласти або припинити шлюб, зіштовхнулися з проблемами, пов'язаними з реєстрацією укладення та припинення шлюбів на непідконтрольних Україні територіях.

За заявами громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України, державну реєстрацію актів цивільного стану, внесення змін до них, поновлення та анулювання актових записів цивільного стану здійснюють відділи державної реєстрації актів цивільного стану (надалі ДРАЦС) за місцем звернення заявника [7]. Це положення, закріплене в законі, яскраво відображає дію принципу екстериторіальності щодо надання послуг під час дії воєнного стану на території України. Відповідно до Розпорядження Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану» справи, що розглядалися судами на окупованих територіях, передаються для розгляду до судів, розташованих на території, підконтрольній Україні [1].

Значна частина міст і населених пунктів надалі знаходиться під постійними обстрілами і вважаються зонами активних бойових дій, тому поширеною є ситуація, коли ДРАЦСи та суди не працюють. У таких випадках необхідним є виїзд на підконтрольну Україні територію з метою укладення чи припинення шлюбу. Відповідно до

частини 7 статті 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» позовні заяви про розлучення можуть бути подані до суду, який територіально найближчий до суду, що не може здійснювати правосуддя, або до іншої судової інстанції, визначеної Верховним Судом України [10].

Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» органи та посадові особи, створені або призначені на окупованій території у спосіб, не передбачений законодавством України, вважаються незаконними, а їхні акти недійсними і не мають правових наслідків. До внесення змін до цього закону існувала судово практика щодо визнання рішення про розлучення, що було зареєстровано на тимчасово окупованій території, легітимним. Таким чином, особа, яка отримала свідоцтво про припинення шлюбу на непідконтрольній Україні території, може подати заяву до суду з метою встановлення факту розлучення та отримання відповідного свідоцтва українського зразку [13]. Однак у відповідності до доповнення статті 9 у квітні 2022 року з'явився виняток для документів, що підтверджують факти народження, смерті, та реєстрації (припинення) шлюбу на тимчасово окупованій території. Такі документи додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану в Україні. Також Міжнародний суд ООН у своїй практиці щодо окупованих територій встановив, що документи, видані окупаційною владою, повинні бути визнані у випадках, коли їх невизнання може призвести до значних порушень або обмежень прав громадян, загрожуючи серйозними наслідками для основних прав і свобод особи. Отже, укладення або припинення шлюбу, що відбулося на тимчасово окупованій території, буде вважатися дійсним лише за умови, що визнана легітимність відповідного документа та відбулась його державна реєстрація в Україні.

Для гарантування громадянам, що знаходяться за кордоном, доступу до адміністративних послуг у сфері реєстрації актів цивільного стану закордонні дипломатичні установи України можуть проводити державну реєстрацію актів цивільного стану відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 24.01.2023 року № 66 «Про забезпечення здійснення закордонними дипломатичними установами України повноважень у сфері державної реєстрації актів цивільного стану в умовах воєнного стану». Регулювання зазначеного питання також визначається у відповідності до статті 29 Указу Президента України Про Консульський статут України, де зазначається, що консул має право проводити укладення та припинення шлюбів відповідно до права України [8]. Однак, державна реєстрація припинення шлюбу проводиться дипломатичними представництвами і консульськими установами України лише щодо громадян України, які постійно проживають за кордоном [7].

З розвитком інформаційних технологій з'явилася можливість спрощеної процедури укладення шлюбу в застосунку «Дія», що надає можливість особам, що знаходяться за межами території України, укласти шлюб без необхідності присутності в ДРАЦС. Наприклад, жінка, яка знаходиться за кордоном, маючи намір укласти шлюб з чоловіком, що виконує військові обов'язки, тепер не зобов'язана задля цієї мети звертатися особисто до органів ДРАЦС. Відтепер у застосунку «Дія» громадянам, що мають намір укласти шлюб, надана така можливість у межах визначених прав відповідно до міжнародних документів і стандартів, що не обмежує їх права на укладення шлюбу. Укладення шлюбу через застосунок доступно усім громадянам України, які досягли повноліття і мають необхідні документи в застосунку «Дія», але відповідно можливість укладення шлюбу з іноземцем через застосунок виключається. Однак, станом на 2024 рік оформити припинення шлюбу через застосунок «Дія» неможливо. Можна лише отримати електронний документ про розлучення після

оформлення розлучення через ДРАЦС або суд. Якщо обидва з подружжя знаходяться за кордоном згідно з положеннями статті 57 Закону України Про міжнародне приватне право від 23.06.2005 року наголошується на дозволі укладення шлюбу на території консульських установ або дипломатичних представництв. Консул реєструє шлюб лише між громадянами України, якщо на законних підставах хоча б один з них проживає за межами України.

Для реєстрації шлюбу з іноземним громадянином необхідно звертатися до відповідних органів країни перебування. Якщо чоловік або жінка не можуть особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до дипломатичного представництва або консульської установи з поважних причин, таку заяву можуть подати їх представники на підставі довіреності, нотаріально засвідченої. На відміну від свідоцтва про шлюб, виданого в Україні або іноземними органами, свідоцтво про шлюб, видане консульським представництвом України, не підлягає апостильованню згідно з Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 року [4].

Варто наголосити, що іноземні суди не уповноважені розривати шлюби громадян України, тож в цій ситуації існує потреба звернення осіб, що мають намір припинити шлюб, до консульства України на території держави місця проживання. Консул має право зареєструвати припинення шлюбу між громадянами України, якщо хоча б один з них постійно проживає за кордоном, у випадку, коли подружжя подає спільну письмову заяву за умови, що вони не мають неповнолітніх дітей. Також консул може зареєструвати припинення шлюбу за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя визнаний безвісно відсутнім або недездатним у встановленому законом порядку, засуджений до позбавлення волі на строк не менше трьох років, або на підставі судового рішення про припинення шлюбу.

Реєстрація припинення шлюбу на підставі рішення суду України проводиться консулом лише в тому випадку, якщо шлюб, що розривається, був зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану України. Для цього подається заява від подружжя або одного з них, які проживають за кордоном і розірвали шлюб через суд в Україні, але не здійснили реєстрацію припинення шлюбу в органах реєстрації актів цивільного стану на території України.

Якщо подружжя не має спільних неповнолітніх дітей і обидва з подружжя не заперечують проти розлучення, одним із можливих способів припинення шлюбу на території України є подача заяви до ДРАЦСу коли чоловік та жінка мають подати спільну заяву про розлучення до державного органу. Однак в умовах воєнного стану досить багато осіб, що мають намір припинити шлюб, знаходяться в різних країнах, що унеможливило особисто подачу заяви одного з подружжя. У такому випадку відповідно до статті 106 Сімейного Кодексу України заяву про припинення шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану засвідчену нотаріально від імені одного з подружжя може подати другий з подружжя, що перебуває на території України [11]. Під час проведення такої процедури особа, що знаходиться за кордоном, має скласти відповідний документ, нотаріально завіривши його, надіслати оригінал заяви чоловіку або дружині, що знаходиться в Україні. Окрім цього в разі неможливості подружнього партнера бути присутнім в ДРАЦСі для державної реєстрації припинення шлюбу ця особа повинна поінформувати ДРАЦС про відповідну ситуацію та надати письмову нотаріально завіривну згоду реєстрації припинення шлюбу за його відсутності [6]. Або якщо можливості передати заяву тому з подружжя, хто залишився в Україні, немає, то особа, що перебуває за кордоном має можливість скласти відповідну заяву в консульстві, яке передасть документ до ДРАЦСу. Державна реєстрація припинення шлюбу проводиться після спливу одного місяця з дня подання заяви про розлучення, а шлюб припиняється у день державної реєстрації його припинення.

Ще одним способом припинення шлюбу є розлучення у судовому порядку, що зазвичай стосується осіб, що мають намір припинити шлюб, які мають неповнолітніх дітей. За загальним правилом подружжя має подати спільну заяву до суду з проханням про припинення шлюбу, а також договір, що міститиме відомості щодо участі кожного з батьків у вихованні та забезпеченні життя дітей [11]. Якщо розглянути ситуацію, коли один з подружжя знаходиться поза межами України, то існує можливість надання документів до суду поштою або через «Електронний суд». Присутність на судовому засіданні не є обов'язковою, якщо інше не буде встановлено судом, однак виникає потреба заздалегідь попередити про це суд. Відповідно до статті 212 Цивільного процесуального кодексу України не виключається можливість особисто взяти участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції [12]. Особа, що перебуває за кордоном, може отримати рішення в особистому кабінеті підсистеми «Електронний суд» або ж у застосунку «Дія», окрім випадків, коли обидва з подружжя перебувають поза межами України та мають дітей, яким не виповнилося вісімнадцяти років.

Процес розлучення громадянина України з іноземцем в певній мірі відрізнятиметься від розлучення подружжя громадян України. Насамперед подружжя має визначитися право якої країни буде застосовуватися під час припинення шлюбу. Можуть застосовуватися такі прив'язки як закон місця проживання подружжя, закон країни громадянства, закон країни суду. Якщо подружжя проживає разом, то розлучення проводиться за правом країни спільного місця проживання одружених. У випадку окремого проживання процес припинення шлюбу проходить згідно з порядком тієї країни, в якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один із подружжя надалі проживає у цій державі. За відсутності цих умов обирається право, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок. Під час припинення шлюбу з іноземцем в Україні застосовується право України. Наголошення потребує аспект розлучення у судовому порядку, адже саме тоді вимагається врахування наявності чинного договору про правову допомогу в цивільних справах між державою, громадянином якої є один із подружжя, та Україною. У випадку існування такого договору в першу чергу враховується його зміст, оскільки норми міжнародного договору мають перевагу над внутрішнім законодавством України. Наприклад, в Договорі про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах між Україною і Республікою Польща у статті 26 зазначається, що компетентним органом для припинення шлюбу у разі проживання одного з подружжя на території Польщі, а іншого – на території України, вважаються органи обох країн [3]. Застосування українського законодавства можливо під час вирішення спорів щодо припинення шлюбу у випадку передбаченим статтею 29 Цивільного процесуального кодексу України, де зазначається, що справи за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за кордоном, а також справи про припинення шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, розглядаються суддею Верховного Суду одноособово [12].

Що стосується застосовної юрисдикції щодо припинення шлюбу між іноземцями, то згідно з Законом України Про міжнародне приватне право від 23.06.2005 року припинення шлюбу визначається правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу. В свою чергу правові наслідки шлюбу регулюються спільним особистим законом подружжя. Якщо такого закону немає, застосовується право держави, де подружжя востаннє проживало разом, за умови, що хоча б один із них і досі проживає в цій державі. У разі відсутності такої підстави, діє законодавство, з яким обидва з подружжя мають найтісніший зв'язок іншим чином [9].

Отже, правовий інститут шлюбу в умовах воєнного стану в Україні зазнав суттєвих змін, спрямованих на адаптацію правового регулювання до нових соціально-політичних реалій. Зміни у процедурі реєстрації та припинення шлюбу, зокрема спрощення процесів для військовослужбовців і використання електронних технологій, таких як застосунок «Дія», значно спростили доступ громадян до державних адміністративних послуг. Разом із тим, війна створила нові правові виклики, пов'язані з укладенням шлюбів на окупованих територіях, де українська держава не має можливості здійснювати контроль. Визнання таких шлюбів та розлучень залишається проблемним питанням,

особливо в контексті їх дійсності в Україні. Особливої уваги потребують процедури укладення та припинення шлюбів за кордоном, що відбуваються у консульських установах чи через суди за участі іноземних громадян. Інтеграція новітніх технологій та цифрових сервісів, таких як застосунок «Дія», відкриває нові можливості для правового регулювання сімейних відносин, однак виключає участь іноземців. Таким чином, продовження удосконалення законодавства та створення ефективних правових механізмів регулювання шлюбних і сімейних відносин під час війни є важливим кроком для розвитку та зміцнення правової системи України.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Верховний Суд. *Судова влада України*. URL: [https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor\\_pidsudnist/](https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/) (дата звернення: 01.12.2024).
2. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 07.03.2022 № 213 : станом на 30 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-п#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
3. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах : Договір Україна від 24.05.1993 : станом на 10 січ. 2011 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616\\_174#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text) (дата звернення: 01.12.2024).
4. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (укр/рос) : Конвенція Га. конф. з міжнар. приват. права від 05.10.1961 : станом на 10 січ. 2002 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_082#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text) (дата звернення: 14.12.2024).
5. Мельник О. С. Реалізація права на шлюб у міжнародному приватному праві: особливості та виклики. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану*. 2024. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-395-1-27> (дата звернення: 01.12.2024).
6. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
7. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : Наказ М-ва юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 : станом на 15 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
8. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02.04.1994 № 127/94 : станом на 21 трав. 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
9. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV : станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 8 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
11. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
12. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 19 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
13. Шибаніц Д. М. Особливості розлучення з особою, яка перебуває на тимчасово непідконтрольній території або за кордоном в умовах правового режиму воєнного стану. *Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023.952p.ISBN 978-9934-26-320-0© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2023*. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-44> (дата звернення: 01.12.2024).